

Mahmud Esat ve *Tarih-i Sanayi*

Yavuz Selim DOKUMACI*

Makale Geliş / Recieved: 30.04.2019
Makale Kabul / Accepted:31.08.2019

"1896 yılında açık fikirli, bilgili genç bir sarıklı olan Mahmut Esat Efendi..., şunları söylüyordu: 'Her uygarlığın bir manevi bir de maddi yanı vardır. Manevi yanı onun ablakiyatıdır. Uygarlığın maddi yanı dikiş makinesinden demiryollarına ve dretnotlara kadar her şey, kısacası bugün gördüğümüz sanayi buluşlarının eserlerini kapsar. Uygarlığın, almak istediğimiz yanı bunlardan hangisidir?'"

Öz

Tarih-i Sanayi (Mahmud Esat, 1307/1891) isimli yapıt, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde ilmiye sınıfına mensup önemli devlet adamlarından birisi olan, Kadaster Mahmud Esat'ın İzmir İdadisi için ders kitabı olarak yazmış olduğu önemli eserlerden biridir. Kitapta, sanat ve sanayinin tarihi, sanayi tarihinin üslup ve esasları, Hegel, Herbert Spenser, Tayne gibi filozofların bu konulardaki görüşleri; tarih öncesi insan topluluklarının sanat ve imal faaliyetleri ile bunların arkeolojik kanıtları; İlk Çağ için Antik Mısır ve Yunan, Roma, Fenike, Beni İsrail, İran, Etrüyenin, Orta Çağ için Hristiyan, Bizans, Arap-İslam, Uzak Doğunun sanat, sanayi ve medeniyet eserleri anlatılmıştır. Yeni Çağ için ise ağırlıklı olarak Batı Avrupa kaynaklı buluşlar ve coğrafi keşifler ile bu ortamın altyapısı; İtalya'nın, Flamanca'nın, Fransa'nın resmi, müziği, mimarisi, bilimi ve sanatı ayrıntılı olarak, maddeler halinde incelenmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilim Tarihi Bilim Dalı. yselimdokumaci@gmail.com. ORCID: 0000-0001-7860-2974.

** Niyazi Berkes *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'da (Berkes, 2003) Mahmud Esat'ı Batı uygarlığının manevi yanı ile maddi yanı arasındaki ayrımı dayanarak, ulema arasındaki Avrupa medeniyetinin maddi tarafının alınmasında olumlu tutum gösterenlerin arasında sayar.

Künye: DOKUMACI, Yavuz Selim. (2019). Mahmud Esat ve Tarih-i Sanayi. *Dört Öge*, 16, 137-151. <http://dergipark.gov.tr/dortoge>.

Makalemizde Mahmud Esat'ın kısaca hayatını, kariyerini ve eserlerini, Tarih-i Sanayi kitabını yazarken hangi yabancı düşünürlerin etkisinde kaldığını ve onu nasıl tasarladığını, kitabın içinde yer alan önemli bölümleri anlatmaya, ayrıca ülkemiz sanat, sanayi ve bilim tarihi açısından yerini göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Mahmud Esat, Seydişehir, Tarih-i Sanayi, Sanayi Tarihi

Mahmud Esat and The History of Industry

Abstract

'The work entitled History of Industry (Tarih-i Sanayi) (Mahmud Esat, 1307/1891) is one of the important works written by Kadaster Mahmud Esat as a textbook for Izmir High School, one of the important statesmen who belonged to the science class in the last period of the Ottoman Empire. In the book, the description of art and industry, the styles and principles of industrial history, the views of philosophers such as Hegel, Herbert Spencer and Tayne on these subjects; art and production activities of prehistoric human communities and their archaeological evidence; art, industry and civilization works of Ancient Egypt and Greek, Roman, Phoenician, Beni Israel, Iran, Etrusia for the Middle Ages, Christian, Byzantine, Arab-Islam, Far East have been explained. For the New Age, the infrastructure of this environment with inventions and geographical discoveries mainly originating from Western Europe; The painting, music, architecture, science and art of Italy, Flemish and France have been examined in detail.

In our article, we will try to explain the life, career and works of Mahmud Esat briefly, which foreign thinkers were influenced when he wrote the book History-i Sanayi, and how he designed it, and the important parts of the book in terms of art, industry and science history.

Keywords: Mahmud Esat, Seydişehir, Tarih-i Sanayi, The History of Industry.

Giriş

Alman sosyolog ve ekonomist Franz Oppenheimer 'Teorisiz pratik pusulasız bir gemi, pratiksiz bir teori ise gemisiz bir pusula gibidir' demiştir. Bu sözden anlaşılacağı gibi bir teorik bilgi ile pratik bilgi birbiriyle bütünleşmeden bilim eksik kalır ve hakiki bilgiye tam olarak ulaşamaz.

Ülkemiz modern sanat, sanayi ve bilim tarihçiliğinin teorik temeline katkı yaptığı düşündüğümüz Mahmud Esat'ın *Tarih-i Sanayi* (Mahmud Esat, 1307/1891) kitabı da idadiler için özel olarak da İzmir İdadî Mektebinde okutulmak için yazılmıştır.

Kitapta sanayi tarihinin kökenini, devirlerini, mekânlarını ve toplumlar içinde hangi aşamalardan geçtiğini, doğuşunu, yükseliş ve çöküşünü, ayrıca bir toplumdan diğer topluma geçişi sırasındaki etkileri teorik ve kronolojik olarak, başlangıcından on dokuzuncu yüzyıla kadar ki süreci anlatılmaktadır. Bu anlatım

sırasında dikkate değer bir nokta, aydınlanma ve Rönesans dönemi Avrupa'sının önemli sanatçılarının, düşünürlerinin, bilim adamlarının kitapta önemli bir yer almasıdır.

İbnülemin Mahmud Esat Seydişehir (Kadaster)'nin Hayatı ve Eserleri

Mahmud Esat Konya'nın Seydişehir ilçesinde 1855 yılında doğmuştur. 1870'te İstanbul'a giderek Fatih Medresesi'nde Elbasanlı Abdülkerim Efendi'den dini bilimleri tahsil etmesiyle birlikte müspet bilimlere olan merakı dolayısıyla Menşe-i Muallimin-i Askeriye'ye (Askeri Öğretmen Okulu) kaydolmuş yapılan sınavlarda başarı göstererek 1884'te Matematik Muallimi (Matematik Öğretmeni) olmuştur. Bu arada Hukuk Mektebine de kayıt olmuş, Hukuk Mektebi'nde Hasan Fehmi Paşa'dan devletler umumi hukuku, Münif Paşa'dan hukuk felsefesi, Gabriel Norandukyan Efendi'den devletler hukuku derslerini almıştır. Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizceyi öğrenmiştir.

Seydişehir, Gülhane Askeri Rüştiye'sinde Osmanlıca ve Din Bilgisi öğretmeni olarak memuriyete başlamış (1879), Askeri Rüştiye'deki görevinden İzmir vilayeti Bidayet Mahkemesi Reis-i Evvelliğine (Birinci Başkanlığına) atanması nedeniyle 1885'te ayrılmıştır. İzmir'de on yıl görev yapmış, hâkimliğin yanı sıra İzmir İdadisi'nde Tarih-i Sanayi (Sanayi Tarihi), Tarih-i Tabii (Doğa Tarihi) derslerini okutmuştur. 1896'da Maliye Nezareti Hukuk Müşaviri olarak İstanbul dönmüş ve Mekteb-i Mülkiyye'de genel iktisat ve devletler hukuku (1898), Mekteb-i Hukuk'ta Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye derslerini vermiş, yeni açılan Darülfünun Edebiyat Şubesi'nde Tarih-i Din-i İslam (İslam Dini Tarihi) dersleri müderrisliği yaparken 1907'de Rumeli vilayetine teftişle görevlendirilmiştir.

İkinci Meşrutiyetin ilanından (1908) sonraki dönemde İbnülemin Mahmud Esat 17 Şubat 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde Defter-i Hakani Nazırlığı yapmış ve bu görevin yanı sıra Adliye nazırlığına vekalet etmiştir. 17 Şubat 1913'te Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisliğine getirilmiştir. Bu görevi sırasında nazırlık yapmış bir kişi olarak önemli yurtdışı yolculuklarında bulunmuştur. Bunlardan en mühimi olduğunu düşündüğümüz 1329/1914 tarihli Avrupa ve Rusya yolculuğudur. Bu yolculuk ile ilgili bir haber *Ser'vet-i Fünun Dergisi*'nde yayınlamıştır (Defter-i Hakani Nazırı Mahmud Esad'ın Rusya Seyahati, 1329/1913-1914). Haberde Mahmud Esat, Rusya Müslümanlarının özellikle de bayanların erkeklerden geri kalmayarak sanat, ticaret ve eğitimde çok başarılı olduklarını, bunlara şahit olmaktan büyük bir memnunluk duyduğunu anlatmıştır. Yaptığı bu açıklamalar o günlerde fikir çevrelerince dikkatle izlenmiş, önemli bulunmuştur.

Esat, 1915 tarihinde Konya'ya bağlı Isparta sancağından mebus seçilmiştir. Mebusluğu sırasında 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ni hazırlayan komisyonun başkanlığını yapmıştır. Ayrıca Darülfünun ve diğer eğitim kurumlarındaki

derslerini okutmaya devam ederken 1917'de kalp krizi geçirerek rahmetli olmuştur, mezarı Fatih Sultan Mehmed Türbesi haziresindedir.

Mahmud Esat sağlığında, Seydişehir'de doğduğu baba evi ve evin bulunduğu arsayı, eğitim hizmetleri için bağışlamış, ev uzun yıllar Seydişehir Rüşdiyesi olarak hizmet vermiştir. Daha sonra okul binası yıkılıp yenilerek ortaokul olarak kullanılmıştır. Günümüzde ilköğretim okulu olarak kullanılmaya devam etmektedir (Öner, 1986, s. 167-168).

İbnülemin'in telif ve çeviri toplam 38 adet eseri olup, beşerî bilimler alanında önemli olanları *Asar ve Meberrat-ı Hilafet-penabi*, *Telhis-i Hikmet-i Hukuk*, *Şerb-i Kanun-i Ceza*, *Tarih-i İslam*, *Ahlak*¹, *Hukuk-ı Hususiyye-i Düvel*, *Taaddud-u Zevcat*; pozitif bilimler alanında önemli olanları *İlmül Hayvanat*, *Telhis-i Tarih-i Tabii*, *İlmül Arz ve'l Maadin* ve *Tarih-i Sanayi*'dir.

Tarih-i Sanayinin Kurgusu

Mahmud Esat'ın eseri toplamda 248 madde şeklinde sıranmış olup, sunuş (ifade-i mahsusa) ve ilk bilgiler (malumat-ı iptidaiye) ile beş kitap ve son söz (hatime) olmak üzere toplam sekiz ana bölümden oluşmaktadır. Kitap kısımlarını birinci kitap (kitab-ı evvel), ikinci kitap (kitab-ı sani), üçüncü kitap (kitab-ı salis), dördüncü kitap (kitab-ı rabi) ve beşinci kitap (kitab-ı hamiz) olarak adlandırılmıştır.

Kitabın sunuş kısmında Mahmut Esat, kitabı yazarken Möyö Baye adlı bir kişinin görüşünü esas aldığını belirtmiştir. Bu kişinin isminin olduğu sayfada, o dönemde çoğu yayında görülen kişilerin ve kavramların özgün isimlerinin Latin harfiyle yazımı yapılmamıştır. Biz yaptığımız arşiv taramasında bu kişinin Fransız sanat tarihçisi Charles Bayet (1849-1918)² olduğunu ve dört bölümden oluşan '*Sanatın Kısa Tarihi (Précis d'Histoire de l'Art)* (Bayet, 1886)' adlı bir kitabı olduğunu tespit ettik.

Bayet'in kitabı ile Esat'ın kitabını karşılaştırdığımızda ise, Esat'ın sekiz bölümden oluşan kitabının üç bölümünü Bayet'in bu kitabından iktibas ettiğini belirledik. Bu bölümler Mısır ve Yunan sanat ve sanayisinin anlatıldığı ikinci kitap bölümü; Hristiyan, Bizans, Arap ve Uzak Doğu, Roma, Gotik sanatının anlatıldığı üçüncü kitap bölümü; Rönesans, İtalya, Fransa ve Modern Zamanlar sanat

1 *Ahlak* risalesinin tarafımızca çeviri-yazısı yapılmış ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığına 2017 yayımlanmıştır (h.n.).

2 Mahmud Esat bu kitapta, o dönemde yayınlanan diğer kitaplarda olduğu gibi, yabancı isimlerin, tanımların parantez içinde Latin alfabesiyle gösterimini yapmamıştır. Kitapta başka hiçbir yerde ismi geçmeyen bu kişi, Bizans sanatı çalışmalarıyla bilinen, *Précis d'Histoire de l'Art* adlı kitabın yazarı Fransız sanat tarihçisi Charles Bayet (1849-1918)'dir. Bayet'in adı geçen kitabı Mütercim Vahid tarafından 1928 yılında '*Muhtasar Sanat Tarihi* (Bayet, 1928)' adıyla çevrilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır.

ve sanayisinin anlatıldığı dördüncü kitap bölümleridir. Eserdeki sunuş, ilk bilgiler, birinci kitap (kitab-ı evvel), beşinci kitap (kitab-ı hamiz) ve son söz (hatime) kısımları ise Esat'ın özgün fikirleridir.

Kitabı sanat ile sanayi ve bilim tarihi konularına göre incelediğimizde ise beşinci kitap (kitab-ı hamiz) ve son söz (hatime) kısımları sanayi ve bilim tarihi ile ilgili olup, önceki bölümler ağırlık olarak sanat tarihi ile ilgilidir.

A. Sunuş (İfade-i Mahsusa) Mahmud Esat'a göre Sanayi Tarihi henüz layık olduğu ilgiyi görmemektedir. Bu sebeple kendisi ilk defa konuyu eksikleriyle de olsa ayrıntılı olarak anlatan, geniş hacimli, gelecek kuşaklara fikir verebilecek bir eser yazma ihtiyacı hissettiğini belirtmiştir. İlave olarak Mösyö Baye'nin görüşünü (sistematliğini) dikkate alacağını söylemiştir (Mahmud Esat, s. 2-4).

B. İlk bilgiler (Malumat-ı İbtidaiye): İlk bilgiler/giriş bölümü (Malumat-ı İbtidaiye) ise dört kısımdır. Bu kısımlar sanayi ve sanayi tarihi, üslup ve esaslar, sanayi tarihinin esasları ve bazı filozofların sanayi hakkındaki görüşleridir. Burada sanayi ve sanayi tarihinin henüz olması gerektiği mevkide olmadığı, yazdığı bu kitapta da pek çok eksikler olmasının normal olduğunu, amacının bundan sonra bu konuda kitap yazacaklara bir örnek olmasını istediğini belirtmiş, sonrasında sanat ile sanayinin tanımlarını vermiştir.

Onun için sanayi tarihi, esas sanayilerin meydana getirdiği eserler ve kurumlar, yüzyıllar ve şehirler ile bu kavramların birbiriyle yaptıkları karşılıklı etkileşiminden söz eden bir bilimdir. Karşılıklı etkileşime verdiği bu önem bizi Mahmud Esat'ın sanayi tarihini belki de farkında olmadan diyalektik bir süreç olarak ele aldığını düşündürmektedir. Ona göre esas sanayiler mimarlık, nakkarlık (yontuculuk) ile ressamlık olmak üzere üç tane, tamamlayıcı sanayiler ise çömlekçilik (yoğuruculuk) ile nakkaşlık olmak üzere iki tanedir (Mahmud Esat, s. 6-10).

İbnülemin, sanayi tarihinde özel olarak sanat ve sanayinin mevcut durumuyla ve ayrıca gelişimiyle ilgilenmektedir. Öncelikle sanatın genel manasını, insanın iradesiyle, fikir ve kol gücüyle üretim yapması olarak vermiştir. O, sanatı anlatırken sanat ve sanayi kavramları arasındaki benzerlilikleri ve farklılıkları ortaya koyar. Tarihsel süreç içinde, hatta on dokuzuncu yüzyıla kadar sanat ve sanayi kavramlarının bazen meslek (aşçılık sanatı, cerrahlık sanatı, camcılık sanatı), bazen ustalık ve maharet, bazende edebiyat ve fen kavramlarıyla aynı anlamda kullanıldığı ve ilişkilendirildiğini yazmıştır.

Esat'a göre, insanın korunma ihtiyacı nasıl doğarsa sanat ihtiyacı da öyle doğaldır. Sanat ve sanayini oluşumunu bir ihtiyaca bağlamıştır³. İhtiyaç olan şeylerin çoğaltımı, üretimi ve yapımı sanatların/sanayinin doğuşuna sebep olmuştur.

3 Frederich Engels'e göre de 'ihtiyaç icadın anasıdır' (h.n).

Yabani (vahşi halde bulunan) insanda bile bir ‘sanayi hissi’ ile ‘tasvir hissi’ vardır (Mahmud Esat, s. 15).⁴

Üslup ve esaslar kısmında ise her sanatçının, her kavmin, her zamanın bir ‘tasvir’ üslubu olduğunu; üslubun usul, tanzim ve icra olmak üzere üç bileşeni olduğu söylemiş ve bu bileşenleri ayrı ayrı açıklamıştır. Usul, sanayiye ait araçlar ve yeterli malzemedir. Tanzim, eserlerin esas uygulamasını bir düzene koymak, tercümanı olduğu fikirleri ve duyguları tatbik etmektir. İcra ise sanatçının sahip olduğu şahsi yetenek ve ifade biçimidir. Burada ilkçağ sanatçılarından Pulikat, Fidiyas, Robins ile ortaçağ sanatçılarından Leonardo da Vinci ve Rembrant’ı örnek göstermiştir. Ayrıca sanayinin medeniyetle sürekli olarak etkileşimde bulunduğunu, sanatçının da kendi zamanının fikir, his, ahlak ve yaşayışının tercümanı olduğunu söylemiştir. Sanayinin medeniyetler arası geçişi mevzusunda ise Yunan sanayinin, Mısır ve Asur sanayisinin, Nasrani sanayinin Roma ve Putperest sanayisinin, Arap sanayinin Bizans sanayisinin, Japonya sanayisinin Hint sanayisinin etkisinde kaldığını belirtmiştir.

Burada sanat hakkındaki görüşlerine yer verdiği filozoflar Hegel, Herbert Spencer ve Tayne (Hippolyte Taine)’dir. Hegel için sanatta asıl olan ‘fikir’⁵ olup, sanayi sembolik, klasik ve romantik dönemlerden geçmiştir. Sembolik sanayi şark sanayi (Mısır, Asur), klasik sanayi Yunan sanayi, romantik sanayi ise Hristiyan sanayidir. Spencer’in sanayisi ise ‘evrimcidir’, evrim nazariyesindeki aynıcinsten ayrıncine, basitten karmaşığa doğru olan ilerleme görüşünü sanayi nazariyesine uygulamıştır. Tayne’nin⁶ sanayi görüşü ise ‘bileşimcidir’, sanayi ürünü ırk, iklim ve siyasetin bileşimi sonucu olarak şekillenir (Mahmud Esat, s. 28-38).

C. Birinci kitap (Kitab-ı evvel): Birinci kitap kendi içinde altı fasıldır. Bu fasıllar eski çağ sanayi, antik çağ öncesi kalıtlar, yontma taş devri, cıvalı taş devri, tunç devri ile demir devridir.

Antik çağ öncesi kalıntılarda, antik dönem için eş anlamlı olarak ‘Prehistorik (tarih öncesi)’ ibaresi kullanılmaktadır. Bunun yanında yaklaşık kırk yıldan beri kalıntılarının toplandığı, tetkikler yapıldığı, bu incelemeler sonucu düzenlenen kalıtların çoğunluk müzelerde (müzehanelerde) sergilendiği Paris yakınlarında (Sen Cermen)de tamamen eski çağ eserlerine mahsus bir “müzehane” nin var olduğunu, bu kalıntılardan toplanıp derlenmesinden bir bilim meydana geldiğini ve bu bilime “Tarih Öncesi Antik Eserler Bilimi” adı verildiği yazılmıştır (Mahmud Esat, s. 40-41).

4 Mehmet Ziya’nın *Tarih-i Sanayi* (Mehmet Ziya, 1307/1892) sinde de benzer bir şekilde *sanat hissine (gout artistique)* yer vermiştir. Mahmud Esat bu görüşe ek olarak bir de ‘*tasvir hissini*’ ilave etmiştir.

5 Hegel’in için sanat fikirlerin duyusal sunumudur (Hegel, s. 12-15).

6 Türk Diyanet Vakfı’nın İslam Ansiklopedisindeki ‘Tenkit’ maddesindeki bilgilerden Hippolyte Taine’nin bu görüşünün *Servet-i Fünun* yazarlarını da etkilediği öğrenmekteyiz.

Yontma taş devri ile ilgili fasıl, Fransa'da Sum vadisinde bulunan antik çakmak taşından üretilen aletler, fildişleri, öküz ve geyiklere ait kemiklerin bulunması ile başlar. Mağara adamlarının yaptığı aletler ve resimlerin özellikleri anlatılır.

Cilalı taş devrinin ana konusu 'Göl Kasabaları'dır. Bu kasabaların ilki 1854 yılında İsviçre'nin Zürih şehrinde ortaya çıkarılmıştır. Kaba ahşap aletler, buğday taneleri, mayasız çörek, kenevirde yapılmış kaba kumaşlardan, ayrıca Tümülüs, Dolman, Kromliş, Manahir gibi taş yapılardan bahsedilmiştir (Mahmud Esat, s. 45-49).

Tunç ve demir devrinde ise bu madenlerden yapılan silahlardan söz edilmiştir.

Esat, ilk kitabın sonunda dört devrin muhasebesini yapar. Farklı bölgelerde yaşayan topluluklar sırasıyla yontulmuş taş veya cilalanmış taş veya tunç ve demir madenlerini kullanmamışlardır. Hatta o zaman ki yerleşimlerde aynı zamanında aynı ürünler kullanılmadığı için farklı üretim teknikleri oluşmuş ve benzer maddi devirler yaşanmamıştır. Mısırlıların demir kullandıkları zaman, Yunanlılar henüz tunç devri, Danimarka barbarları ise taş devrindedirler. Coğrafya farklılığı yaşayış biçimlerine bağlı olarak insan topluluklarını farklı kılmıştır (Mahmud Esat, s. 57-61).

D. İkinci kitap (Kitab-ı sani): İkinci kitap bir önsöz ile dokuz kısımdan meydana gelmiştir. Önsözde antik çağda medeniyette ilerleyen kavimlerin Akdeniz'e kıyısında yaşayan kavimler olduğu ve bu kavimlerin birbirleriyle kurduğu ilişkiler yer almıştır.

Birinci fasılın konusu Mısır sanayidir: Alt başlıkları Mısır medeniyet ve sanayisinin genel vasıfları, sanayisinin keşfi, mimarlık ilmi, kabirler, mabedler, nakkarlık ilmi, Mısır'ın resim ve edebiyatı, Menfis, Teban, Seyit şehirleri sanayi ile Yunan istilası dönemidir.

Mısır medeniyetini oluşturan kabileler bilinmeyen bir zamanda Asya'dan gelmiş, sancak beyleri Menfis şehrinde bir hükümet tesis etmişlerdir. Menfis döneminde Mısır medeniyeti ilerlemiş olup zirvesi İkinci Ramses (Büyük Sizosetris) yönetim zamanıdır. Sonrasında Mısır sırasıyla Asurlular, İranlılar, Yunanlılar, Araplar ve Osmanlı İmparatorluğunun idaresi altında kalmıştır. Herodot'un tarihine dayanarak, Teb şehrinin kahinlerinden, mabudları Amon (Oziris), İzis, Horus'dan, ayrıca her mumyanın yanında '*Usul-i Din ve İbadet Mecmuası*' olduğundan bahsedilmiştir.

Yakın zamanda Mısır medeniyet ve sanayisine ilginin Napolyon Bonapart'ın işgali ile başladığı anlatılır. Napolyon, bu konuyla ilgili pek çok bilim adamı toplamış, '*Mısır'ın Ahvali (Description de l'Égypte)*' adlı hacimli bir eser meydana getirtmiş, Hiyeroglif yazısını çözdürmüştür. Fransa'da bu bilgilere dayanarak 'İlm-i Ahval-i Mısır (Ejiptoloji)' meydana gelmiştir (Mahmud Esat, s. 62-70).

Mısırlıların mimarideki en önemli eserleri piramitlerdir. Yunanlıların rivayetlerine göre Mısır sarayları mabetlerine göre bile küçük kalmaktadır. Mimarlık gelişiminin diğer bir kanıtı ise Sfenks adındaki büyük heykellerdir.

Bu faslın sonunda, Mısır sanayinin sıralı istilalar sonucunda 'ihtira kuvveti'ni kaybetmiş olduğu ortaya konulmuştur.

İkinci faslın konusu Asur ve Babil kavimlerinin medeniyet ve sanayisidir: Bu iki kavim aslında Fırat nehri vadisinde ortaya çıkan ve birbirine rakip olan iki şehir devletidir. Babilistan'ın merkezi Keldanilerin yaşadığı Babil şehri, Asuristan'ın merkezi Asurluların yaşadığı Ninova şehridir. Bu iki medeniyet birbiriyle sürekli savaşmış ve her alanda rekabet etmişlerdir. 1842 senesinde bir Fransız konsolosunun yaptığı keşif bu medeniyetler hakkındaki bilgileri artırmıştır. Dicle nehrine yakın bir tepede bir Asur kralının sarayı keşfedilmiştir. Bu sarayda son derece güzel levha, heykel ve kabartmalar bulunmuştur. Bulunan levhalarda Asur, Suz, Medye, Keldani ve Ermeni lisanına ait yazılar tespit edilmiştir.

Heredot tarihine dayanılarak aynı bölgede Fırat nehri üstünde kurşun ve demir çubukların kullanıldığı büyük bir köprü ve ayrıca her bir kulesi yedi seyyar yıldızı (Zehl, Zühre, Müşteri, Utarid, Merih, Kamer, Şems) temsil eden yedi kuleli büyük bir mabed bulunduğu belirtilmiştir. Asurlular tunç ve maden kullanarak silahlar yapmışlardır.

Keldaniler ve Asurlular ilm-i nücum (astroloji), ilm-i remil (kum falı) ve ilm-i heyet (astronomi) ile ilgilenmişlerdir. İlm-i nücum inancına göre her insan dünyada seyyar bir yıldızın ve doğum saatinin etkisi altında kalmaktadır, bu nedenle kişinin yıldızı ile doğum saati bilindiğinde o kişiyi geleceği de öngörülebilir. Senenin on iki ay, haftanın yedi gün, saatin altmış dakika gibi zaman kavramları, birçok farklı ölçü aletleri Keldani kavminin eserleridir.

Üçüncü fasıl Fenike medeniyetinden bahsetmektedir: Fenikelilerin iki mabudu var olup, isimleri Muluh (güneş), Astera (ay)'dır. Onlar camcılık, heykeltıraşlık, kuyumculuk, ticaret ile denizcilikte ileri gitmişlerdir. Kartacalı Hannon'un⁷ eseri denizcilikte ne kadar ileri gittiklerinin bir belgesidir. Ayrıca Fenikeliler 22 harfli bir alfabe geliştirmişlerdir. 1860 tarihinde Kıbrıs'ta bulunan bir Amerikan konsolosu adanın muhtelif yerlerinde Fenike kalıntıları bulmuştur (Mahmud Esat, s. 83-100).

Dördüncü faslın konusu Beni İsrail medeniyetidir: Beni İsrail kavminden yazılı bir eser kalmamış olup bilgilerimiz Tevrat ile sınırlı olduğu bildirilmiştir.

Beşinci fasılda İran medeniyeti kısaca anlatılır: Antik İran'da hükümdar Dara'nın bazı eserleri olmakla birlikte Acem mimarlık ilminin Mısır taklidi olduğu söylenmektedir.

7 Kartacalı Hannon'un eserinin adı 'Deniz seferi(Periplus)' dir (Kurul, 2015).

Altıncı fasıl bu bölümün ve en kitabın en uzun yeri olan Yunan Sanayidir: Yunan sanayi kendi içinde üçe ayrılmaktadır. Birincisi antik sanayi ve esaslarıdır. Antik Yunan toplumu şehir devletlerinde yaşamaktadır. Her şehrin ayrı bir hükümeti ve mabudu vardır. İkincisi Perikles devri sanayidir. Bu devirde Perikles korumasındaki Fidiyas ayrıca Mirun ile Poliklat isimli heykeltraşların eserleri önemlidir. Perikles, Fidiyas'ı korumuş ve ona birçok eser yaptırmıştır. Bu dönemde mimarlık ilminde önemli eserler yapılmış olup bunlardan bazıları Akropol tepesindeki Partenon, Minerva, Apollon mabedleri ile Diyonisos tiyatrosudur. Üçüncüsü beşinci asır sonrası sanayidir. Antik Yunanda mimarlık sanayinde üç ekol gelişmiştir. Bunlar Dor, İyon ve Korint ekolleridir. Bu dönemde eser veren heykeltraş Sakızlı Lizib ile ressamlardan Efesli Zuksis (Zeuxis) ve Parhasivus (Parrhasius) önemli sanatçılardır (Mahmud Esat, s. 101-173).

Yedinci fasıl Etrürye ve sanayisini anlatılmaktadır: Etrürye günümüzde İtalya'da Toskona bölgesidir. Etrüskler mimarlık ve inşaat tekniklerinde oldukça ileri gitmişlerdir. Mimaride daha çok Yunanlıların itibar etmediği kemer ve kubbe çokça kullanılmıştır.

Sekizinci fasıl Roma sanayidir: Roma şehri ormanlık bir alanda yedi tepe üstüne kurulduğu için yedi tepeli olarak ta anılmaktadır. Mimarlıkta Etrürye'den kemer ve kubbe usulünü almışlardır. Roma Cumhuriyetinin sonuna doğru Etrürye sanatı Yunan sanatının iyice etkisine girmiştir. Amfitiyotraları, Bazilikleri yeni bir biçimde tasarlamışlardır (Mahmud Esat, s. 174-198).

E. Üçüncü kitap (Kitab-ı salis): Bu bölüm orta çağ sanayi ile ilgilidir. Bir önsöz ve dokuz kısımdan meydana gelmiştir. Önsöz genel duruma dairdir.

Bu devirde Avrupa kıtası krallıklara ve derebeyliklere ayrılmıştır. Papalık her idarede etkindir, ancak krallar ile papalar arasında çatışmalar başlamıştır. Şehirleşme artmış, kasabalardan şehirlere göçler fazlaşarak şehir nüfuslarını artırmaya başlamıştır. Latince artık sadece bilim adamlarının kullandığı bir 'lisan-ı metruk' haline girmiş, milli diller ortaya çıkmaya başlamıştır. Yeni tiyatrolar, kara yolları ile kiliseler yapılmaktadır. Bu gelişmeler antik sanayinin sonu anlamına gelmektedir. Yalnızca doğuda İstanbul'da Bizans Hükümeti henüz antik ilmin kalıntılarını muhafaza etmektedir.

Birinci fasıl Nasrani (Hristiyan) sanayidir: Hristiyanlar bu devirde Roma idaresinin zalimlikleri sonucu yer altında 'Katakomb'⁸ adlı cenaze evleri yapılmıştır. Hristiyan tarihinde ki önemli gelişmeleri dindaşlarına görsel olarak öğretmek için olayları resmederek kendi inançlarını öğretme yoluna gitmişlerdir. En çok yapılan resimler, Hazreti Nuh, Hazreti İsa'nın çarmıha gerilişi, güvercin resimleri, Hazreti Yunus'un balıklarla olan hikayesine ait resimler, Hazreti Musa'nın asasıyla denizi ikiye bölmesini anlatan resimlerdir.

8 Kaya mezarı (h.n).

Hristiyan sanayinin asıl dönüşümü ise dördüncü yüzyılda imparator Konstantin zamanında olmuştur. Katakomlara benzer ‘Bazilikler’ yapılmış, içleri Hazreti İsa, Hazreti Meryem ve havarilerinin resimleri ile süslenmiştir (Mahmud Esat, s. 199-212).

İkinci fasıl Bizans sanayidir: Bizans mimarisinin doruk noktası Ayasofya’dır. Ayasofya’nın mimarları ‘Tralesli Anthemius (Antemiyos Dolerales) ile Miletli İso-doros (İzidor Domilet)’dur. Bizans mimarisi Rusları, Arapları ve Batı Avrupa yapılarını etkilemiştir. Hatta Rus kiliseleri tamamen Bizans kiliselerinin taklidir.

Üçüncü fasıl Arap sanayidir: Bu bölümde Arap medeniyetinin doğuşu ile servet ve ihtişamı ile ziraatı, sanayisi, ticareti ve ilmi incelenmiştir. Arap medeniyeti İslam dininin yayılışı ile yükselmiştir.

Ziraat konusunda Arap idarecilerinin en birinci vazifesi toprakları ekim ve dikime uygun hale getirmek ve düzenli olarak sulanmaları için kuyular açmaktır. Ayrıca yeni su kaynakları aranmakta bulanlara mükafat verilmektedir. İspanya’ya dolaplı kuyu kazmak usulünü getirenler Araplardır. Onlar Avrupa’ya emtia ticareti şeklinde safran, kenevir, kaysı, portakal, kavun, hurma, kuşkonmaz, üzüm, gül ihraç etmişler, hatta Amerika’ya ilk olarak pamuk ve şeker kamışını göndermişlerdir.

Araplar Bağdat ve Şam’da cam ile kama, Basra’da yatağan, Şam’da örtü, işlemeli ipek kumaşlar ve tülbentler imal etmişlerdir. Kâğıtçılık sanatını Çin’de öğrenmişler, önce Bağdat daha sonrada Sicilya ve İspanya’ya taşımışlardır. Onlar için Acem ve Hindistan ticaretinin yapıldığı Basra limanı ve Mısır ile ticaretin yapıldığı İskenderiye limanı çok önemlidir. Kara ticareti ise kervanlar aracılığıyla yapılmaktadır. Kuzey batı yönünde Basra, Şam, Trabzon yönüne, kuzey doğu yönünde ise Semerkand’tan Rusya’nın içlerine doğru gitmişlerdir. Bir diğer ticari kervan yoluda Kahire’den doğuya Trablus ve İspanya’ya ayrıca Afrika’nın doğu kısmında Sufalla şehrine kadardır. Kervanların durak yerlerinde kurulan ‘pazarlar’ aracılığı ile ticaret yapmışlardır.

Şam ve İskenderiye bir bilim merkezine dönüştürülmüş Yunan ilmi, ilm-i heyet (astronomi), coğrafya, riyaziyyat ve ilm-i tıbbi öğretilmeye başlanmıştır. Kimyacılar neredeyse bir Arap bilimi haline gelmiştir. Bunun itici gücü kimyacılar ile tüm Şarkın hayalini kurduğu felsefe taşı (hacer-i felsefe) ile iksir’i yapmaktır. İksir yerine ‘ispirto/alkol’ bulunmuştur. Sonraki zamanlarda Avrupa’da Almanlar felsefe taşını yapmaya çalışırken ‘fosforu’ bulmuşlardır. Keldaniler zamanında ilm-i nücum (müneccimlik) nasıl ilm-i heyete (astronomiye) dönüşmüşse simyacılar da ilm-i kimyaya dönüşmüştür (Mahmud Esat, s. 213-258).

9 Uzun dikdörtgen biçiminde gösterişli yapılarıdır. İstanbul’daki İmrahor Camisi de eski bir bazilikadır (h.n.).

Dördüncü fasıl İran sanayisi olup ayrıntı verilmeden kısaca anlatılmıştır.

Beşinci fasıl Hint sanayisi ile ilgilidir. Bu bölümde ilk olarak Hint kültür ve inançları tanıtılmıştır. İndira, Ani tanrıları ve onların yerine geçen Brahma mezhebi ile kast sisteminden bahsedilmiştir. Sonraları Brahma'ya rakip olarak gelişen Buda mezhebi ve bu mezhebin Hint'ten uzaklaşarak uzak doğuya geçişi anlatılmıştır.

Altıncı fasıl Çin sanayidir: Kitaba göre Çin sanayi henüz tanzim edilmiştir. Çin kültürü Buda'nın etkisi altındadır. Nankin (Nanjing) şehrindeki porselen kule Çin mimarisinin en önemli eseridir.

Yedinci fasıl Japon sanayidir: Japonya tarihinin en parlak dönemi on yedinci yüzyıldır. Bu yüzyılda meşhur ressam Hukuzei (Hokusai)'nin '*Sanatkar olmak için tabiat taklit edilmelidir*' deyişi diğer sanatçıları etkilemiştir. Ancak Japon sanatı genelde aristokratlara yöneliktir (Mahmud Esat, s. 259-277).

Sekizinci fasıl Roma sanayidir: Cermenlerin, Şarلمانın ve Normanların istilaları bu sanayinin gelişimini etkilemiştir. Bu sanayinin meşhur yapıları Sen Renyer, Kontenil, Fulda, Sen Gol manastırları, Sen Piyer, Sen Sepolkar (St. Sepulchre), Sen Tervefil kiliseleridir.

Dokuzuncu fasıl Gotik sanayidir: Gotik sanayi Avrupa'da en fazla Fransa'da etkili olmuş ve burada bu usulde mimari eserler verilmiştir. Kelimenin aslı İtalyancadır ve barbar bir kavim olan Gotlara isnat edilerek verilmiştir. Bu sanayinin en güzel eserleri katedrallerdir. Arap mimarisindeki sivri kemer yerine kemer çıkıntıları üzerine köşe kubbeleri ve camlardaki gül sembolleri bu sanayinin en önemli öğeleri olup, Fransa'da ki Noterdam katedrali bu sanayini en güzel örneğidir (Mahmud Esat, s. 278-326).

F. Dördüncü kitap (Kitab-ı rabi): Bu bölüme göre tecdedi/rönesansı (yenilik) başlatan coğrafi keşiflerdir. Kristof Kolomb eski dünyaya doğru gittiğini zannederek yeni bir alem bulmuştur. Bu dönemde antik çağ sanayinin eserleri tetkik edilmiştir. Tecded (yenilik) ilk olarak İtalya'da (Floransa) başlamıştır.

İkinci fasıla göre keşiflerin en mühimi Ümit Burnu yolu ve Amerika'nın keşfidir. Önemli yeni buluşlar ise barut, pusula, kâğıt ve matbaadır. Matbaa hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Portekizli Vasko Dö Gama'nın 'Ümit Burnu'nu, asıl olarak Hint emtiasına ulaşmak isteyen Kristof Kolomb'un Doğu Hindistan yerine Amerika'yı keşfi en önemli keşiflerdendir.

Üçüncü fasılda İtalya'nın on ikinci yüzyıl ve on beşinci yüzyıla kadarki yenileşme dönemi incelenir. Piza, Cenova, Venedik şehirleri Nasranilerin ticaret merkezleridir. Bu bölümde Floransa şehri '*Ulum Cumhuriyeti*' olarak nitelendirilmiştir. Floransa'da Medici, Milan'da Visconti ve Sforza aileleri sanatı, bilimi, siyaseti, edebiyatı ve dini parasal güçleriyle yönlendirmişlerdir (Mahmud Esat, s. 327-358).

Dördüncü fasılda on beşinci ve on altıncı yüzyıl İtalya sanayini anlatır. Bu dönemde etkili olan sanat akımları Floransa, Lombard, Venedik, Roma ve Bologna akımlarıdır. Meşhur sanatçılar Mikalenjelo, Leonardo da Vinci'dir.

Beşinci fasıl, Flanderya ve Almanya sanayidir. Alman sanatının temsilcileri Van Eck, Albert Dürer'dir.

Altıncı fasıl, on altıncı yüzyıl Fransa, İspanya, Hollanda sanayilerinden bahsetmektedir. Bu dönemin temsilcileri Lescot, Rembrant, Velasquez, Ribera ve Murillo'dur (Mahmud Esat, s. 358-411).

G. Beşinci kitap (Kitab-ı hamiz): Beşinci kitap beş fasıldan oluşmaktadır.

Birinci fasıl on yedinci ve on sekizinci yüzyılda bilim ve sanayinin genel durumunu açıklamaktadır. Burada on altıncı yüzyıldan evvel Avrupa'da 'alim' olmanın Aristo, Galen ve Batlamyos'u bilmek olduğunu ancak Bacon, Descartes ve Newton'un bu görüşlere karşı gelerek ilmi yeniden kurmaya çalıştıkların anlaşıl-maktadır. Bu üç düşünürün hedefi bilim (ilim) ve bilim adamı (alim) algısını de-ğiştirmektir.

Bu bölüme göre bilim artık tecrübe, vezn (tartı), teşrih (otopsi), cem (birleş-tirme) ve terkip (bileşim) ile yapılmaya başlanmıştır. Bilim adamları yeni cihazlar yapmaya ve mesleki teşkilatlanmaya (Londra Cemiyet-i Hükümdariyesi, Paris Encümen-i Fünunu, Berlin Encümen-i Danişi) başlamışlardır.

Astronomide Batlamyos düşüncesindeki yer merkezli modelden Kopernik'in Güneş merkezli modeline geçilmiştir. Hatta '*Escam-ı Semaviyyenin Hareketi Hak-kında* (Gök Cisimlerinin Hareketi Hakkında)' adlı kitabı Papaya verilmiştir. Kepler '*Seyyaratın Şems Etrafındaki Hareketini* (Cisimlerin Güneş Etrafındaki Hareke-ti)', Galileo '*Sukut-u Ecsam Hakkında* (Cisimlerin Hareketi Hakkında)' kanunu, Toricelli '*Mikyas-ı Havayı* (Hava Basıncı)', Huygens '*İhtizaz Nazariyesini* (Dalga Kuramı)', Harvey '*Devaran-ı Demi* (Kan Dolaşımı)' keşfetmiştir.

Matematik, geometri, felsefe, fizik, kimya, botanik, zooloji, yeni meslekler ve ziraat gelişmeye başlamıştır. İlk günlük yayın yapan gazeteler yayın hayatına girmiştir. İtalya'da '*Gazete Du Frans*', İngiltere'de '*Spektator* (The Spectator)¹⁰' en meşhur gazetelerdir (Mahmud Esat, s. 411-443).

İkinci fasılda, on yedinci ve on sekizinci yüzyılda Flanderya, Hollanda, İn-giltere, İtalya ile İspanya sanayi anlatılır. Hollanda sanayi on yedinci yüzyılda ge-lişmişse de on sekizinci yüzyılda gerilemiştir. Bu dönemde anılan ülkelerde 'Barok' sanatı hâkimdir.

Üçüncü fasıl on yedinci yüzyıl Fransa sanayidir. Mimarlık, nakkaşlık ve nakkarlıktaki gelişmeler belirtilmiştir.

10 Bu gazete 1846 yılından bugüne yayınlanmaktadır (h.n.).

Dördüncü fasıl on sekizinci yüzyıl Fransa sanayini kısaca anlatmaktadır.

Beşinci fasılda genel olarak on dokuzuncu yüzyıl sanayisi, sanat ve bilimde ilerlemeler üzerinde durulmaktadır. Bu dönemde sanat eserleri piyasası oluşmuş ve eserlerin değerleri artmaya başlamıştır. Neoklasik 'empire' uslubuyla¹¹ binalar yapılmıştır. En fazla ilerleme ise doğa bilimlerinde olmuştur. Guviye, Darwin, Lavosier, Humbold dönemin önde gelen doğa bilimcileridir. 'İlm-i Umum-i Lisani' (Linguistik) bilim haline gelmiştir. Buhar kuvveti öne çıkmış buharlı gemi, buharla çalışan lokomotif icat edilmiştir. Elektrik İngiltere'de 1833 yılından itibaren yayılmaya başlamış, 1857 yılında Bahr-i Muhit'te (Atlas Okyanusu) Avrupa ile Amerika arasında taht-el-cer (telgraf) hattı döşenmeye başlanmıştır.

Mahmud Esat'a göre ziraat teknikleri otuz yıl içinde on sekiz yüzyıldaki ilerlemesinden daha fazla ilerlemiştir. Demir, silah ve kağıt imali oldukça gelişmiştir. Avrupa ile Amerika kıtalarında nüfus artmış ve aralarındaki ticaret hacmi büyümüştür. 1851 yılından itibaren Dünya ticaret sergileri açılmaya başlamıştır (Mahmud Esat, s. 444-495).

Ğ. Son söz (Hatime): Bizim için kitabın en özgün yeri bu bölümdür. Burada Mahmud Esat nüfus, ticaret, sanayi ve milli ordular hakkında istatistiki bilgiler vermiş ve öngörülerde bulunmuştur.

Dünya nüfusu toplam bir milyar 450 milyon kişidir. 800 milyon kişi Asya'da, 330 milyon kişi Avrupa'da, 200 milyon kişi Afrika'da ve 100 milyon kişi Amerika'da yaşamaktadır. İrk-1 ebyaz (beyaz ırk) Batı Asya, Avrupa, Amerika, Avusturalya kıyılarında, ırk-1 asfer (sarı ırk) Doğu Asya, ırk-1 esved (siyah ırk) ise Afrika'da yaşamaktadır.

Hristiyanlığa Avrupa ve Amerika'da 435 milyon kişi (200 milyon Katolik, 150 milyon Protestan, 85 milyon Rum-Ortodoks), İslamiyet'e Batı Asya ve Afrika'da 200 milyon, Brahma mezhebine Hint'te 150 milyon, Buda mezhebine Doğu Asya'da 50 milyon kişi inanmakta olup 8 milyon civarında Musevi Dünya'da dağınık olarak yaşamaktadır. Müslümanlık Arap medeniyetinde, Hristiyanlık Avrupa medeniyetinde, Brahma mezhebi Hint medeniyetinde, Buda mezhebi Çin medeniyetinde etkindir.

Avrupa'da 18, Amerika'da 18 bağımsız hükümet vardır. Bu zamana kadar görülmemiş sayıda kalabalık 'milli ordular' oluşturulmuştur. Rusya'nın ve İtalya'nın 750 bin, Fransa'nın 600 bin, Almanya'nın 450 bin askeri var olup, Avrupa devletleri her yıl 4,5 milyar masraf ederek silahlanmakta ve Mahmud Esat'ın deyişi ile etrafı kin tohumları saçılmaktadır.

Medeniyet ile milletler arasındaki ilişki noktasında ise iki görüş vardır. Birinci görüş medeniyetin milletleri birbirine yaklaştıracağı, diğer görüş ise uzak-

11 Fransa kaynaklı Napolyon döneminde ortaya çıkan bir üslup türüdür (h.n).

laştıracağı yönündedir. Bilimin geleceği bu iki görüşün hangisinin değerine üstün olacağına göre şekillenecektir.

El üretimi (manifaktür) azalmış, hayat için gerekli maddelerin çoğu fabrikalarda üretilir hale gelmiştir. Sanayi üretimi bütün mamulleri ucuzlatmıştır. Ziraat bile bir ‘medeniyet-i sanayi’ haline gelmiştir.

Mahmud Esat son olarak, artık Dünya’da ‘hakikati olduğu gibi görme zevki aşıl原因an’ tek bir medeniyetin bulunduğunu, o medeniyetinde ‘ulum ve fünun medeniyeti’ olduğunu söylemiştir (Mahmud Esat, s. 496-504).

Sonuç

Kadaster’in bu karma eseri günümüz bakışıyla da daha çok bir sanat tarihi kitabıdır. Mahmud Esat, sanayi kavramını da tıpkı Mehmet Ziya bey gibi sanatın çoğulu olarak kullanmıştır. Ancak Mehmet Ziya gibi Osmanlı sanatı ve sanayisine yer vermemiştir. Sanat, sanayi, bilim ve teknolojinin dünyadaki gelişimi hakkında dikkate değer geniş bir derleme/katalog denemesi yapmıştır.

Kitapta insanlığını ilkel dönemi, ilkçağdan itibaren sanat ve sanayilerin oluşmaya başlaması, ortaçağda coğrafi keşifler, sonrasında reform ile rönesans hareketlerinin dönemlerinin medeniyet ve kültürüne etkileri tanıtılmaya çalışılmıştır. Dikkate değer önemli bir unsurdaki eserde Rönesans dönemindeki Avrupalı sanat ve sanatçılara özel bir önemli atfedilmiş, bunun yanı sıra İran, Japon ve Çin gibi medeniyetler hakkında da bilgiler verilmiştir. Son bölümde Dünyada eğitim, ticaret ve ulaşımdaki gelişmeler, siyaset ve savunma konularına da değinilmiştir.

Mahmud Esat, kitabın başında Ülkemiz için bu kitabın bir başlangıç teşkil etmesini ve sanayi tarihinin hakkettiği mevkiye çıkmasını ümit ettiğini yazmıştır. Eserin sonunda ise bilim ve fennin dünyayı tek bir medeniyete, ‘bilim medeniyetine’ götüreceğini, bilimin insani amaçlar için kullanıldığında milletleri yakınlaştıracığı, aksi takdirde ise milletleri birbirinden uzaklaştıracığını beyan etmiştir. Bizce bu öngörüler bile kitabı incelemeye değer hale getirmektedir.

Kaynakça

- Bayet, C. (1886). *Précis d’Histoire de l’Art*. Paris: Maison Quantin.
- Bayet, C. (1928). *Muhtasar Sanat Taribi*. (Mütercim Vahid, Çev.) İstanbul: Devlet Matbaası.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. (A. Kuyuş, Dü.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Defter-i Hakani Nazırı Mahmud Esad’ın Rusya Seyahati. (1329/1913-1914). *Servet-i Fünun*.
- Esad, M. (1307/1891). *Tarih-i Sanayi*. İstanbul.
- Esad, M., & F. A. (2006). *Çok Eşlilik/Taaddüd-i Zevcat*. (F. Yumuşak, Dü.) İstanbul: Hece.
- Hegel, G. W. (2011). *Estetiği Giriş*. İstanbul: İdea Yayınevi.

- Kurul, E. (2015). Kartacalı Hannon ve Batı Afrika kıyılarına Seyrüsefer. *Phaselis:Disiplinler Arası Akdeniz Araştırmaları Dergisi*, 231-260.
- Öner, M. (1986). *Seydişehir Tarihi*. Ankara: Seydişehir Belediyesi Yayınları.
- Seydişehir. (2018). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tenkit. (2018). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ziya, M. (1307/1892). *Tarih-i Sanayi*. İstanbul.